

Historier fra
ORØ

**Heksen
Barbara**

Ved Holger F. Larsen

Følgende er fortalt hovedsagelig af Inger Varder (1.a) præstedatter på Orø. Oprindelig fortælling af kokkepigen i præstegården gamle Karen Dorthesdatter i 1880'erne:

På Ourø levede der for mange år siden en gammel kone, der hed Barbara, og hvad jeg nu vil fortælle om hende, det er alt sammen sandt, for gamle Karen har fortalt mig det, og bedstefader har selv begravet hende.

Alle folk på øen vidste, at Barbara var en heks, og gamle Karen sagde hun havde forskrevet sig til den onde, så hun havde af ham havde fået magt til alle sine kunster.

Se, Barbara var nok forresten ikke rigtig hjemmehørende på Ourø. De sagde, hun var kommet ovre fra Roskilde kanten af, og far mente, det var fra en landsby, der hed Vindinge. Men så var hun jo blevet gift over til Ourø, og hendes mand havde nok boet ude i en af Hegnegårdene.

Børn havde de ingen af; men i stedet tog de så Barbaras søsterdatter til sig som deres egen.

Hun var et løjerligt pigebarn, syntes folk, og der var dem, der mente, at det heller ikke var rigtigt fat med hende. Det kunne jo godt tænkes, at Barbara mellem stunder havde lært hende sådan et og andet (*version 1.a*).

Barbara og plejedatteren

Et lille pigebarn, hvis forældre var døde, blev opfødt af sin nærmeste slægtning, en gammel husmandskone på en lille ø i Isefjorden. Da dette barn var vokset til og var kommet til at tjene hos fremmede folk, hændte det engang da hun var på vej til kirke, at hun undervejs besøgte sin tidligere madmoder. Men denne var en slem heks, og da hun hørte, at barnet vil gå til alters for at nyde den hellige nadver, bad hun pigen om ikke at nyde brødet og vinen, men i smug spyttede begge dele ud i sit lommetørklæde, så skulle den gamle nok lære hende at gøre brug af

det. Det stakkels barn blev underligt til mode ved denne formaning, men da hun var bange for sin plejemoder, lovede hun at gøre, som hun havde fået besked på. I kirken nød hun ikke desto mindre sakramentet, men da hun på tilbagevejen kom ind til heksen, gav denne hende et stykke smørrebrød og dertil en drik, der smagte så modbydeligt, at hun næppe var kommet hjem til sig selv, før hun fik ondt og kastede følgende op: En stor korsfisk, på hvis ene side var afbildning af Kristus på korset, mens der på den anden side var et billede af fanden; desuden læder med syv huller i (*version iflg. 2.a*).

Nå, men da nu det her pigebarn blev gammel nok, så skulle hun jo konfirmeres ligesom en anden en, og bagefter skulle hun til alters.

Men aftenen før siger Barbara til hende: *"Vinen kan du drikke - men brødet skal du beholde i munden og så spytte det ud i tørklædet, straks nå du kommer ned igen i kirkestolen. Og det skal du så gemme til mig"*.

Det ville hun jo så bruge til sine kunster.

Men pigen hun syntes, at det var syndigt at handle sådan med det hellige, så hun sank brødet.

Da hun bagefter kommer hjem og siger det, som det var, så lader Barbara som ingenting. Hun siger bare, at det var vel bedst, de fik kaffekedlen over ilden, siden det var højtid. Og da hun havde kogt kaffe, skænkede hun for pigen.

Kaffen var både tyk og grumset; men Barbara sagde, at det skulle hun ikke bryde sig om. Hun skulle bare drikke, for det var det tykke der kostede pengene. Pigebarnet drak jo da også kaffen, men bagefter blev hun forskrækkelig dårlig og begyndte at kaste op.

Og det var de særeste ting, hun kastede op. Der var både klu-

de og strimler og trådender og stumper af både det ene og det andet. Og til sidst kastede hun en korsfisk op. Og på den stod et billede af djævelen på den ene side og af vor Frelser på den anden (*version 1.a*).

Retssagen mod Barbara

I 1819 var Barbara og hendes mand Jens Thygesen et gammelt Ægtepar, der i mange Aar havde været Gaardmandsfolk paa en af Hegnegaardene i Næsby på Øens Nordspids, men de var nu gaaet paa Aftægt og blevet indsiddere der.

I et par Aar havde de i deres Tjeneste haft en lille, nu femtenaarig Pige Ane Hansdatter fra Holbæk, som var blevet konfirmeret hos dem på Ovrø ved Paasketid i April 1819. Men hun var derefter skiftet og fra Maj været i Tjeneste hos Gaardmand Niels Rasmussen i Bybjærg, en halv Mils Vej sydligere. Forholdet mellem de gamle Folk og den unge Pige syntes at have været godt, ingen havde i alt Fald senere noget at klage paa hinanden.

Søndag før Pinse havde Ane været hos Thygesens for at hente sit Skudsmål og sin koppeattest, men da var Thygesen ikke hjemme. Da hun atter første Pinsedag 30. Maj kom der i samme anledning, fik hun dem heller ikke, da de efter sigende beroede hos Præsten. Nogen fortrydelse herover fra Anes Side mærkes der intet til. Barbara, som havde ladet Ane sy noget for hende, sagde, at hun kunde få mere at sy, naar hun ville og trakterede hende endda med Tevand og Smørrebrød.

Hvad der saa er faret i Ane, er umuligt at faa rede på, om tidligere Sygdom eller Særhed hos hende forlyder intet. Men det Tevand kom Barbara dyrt at staa, thi hurtigt maa der have udbredt sig saa mærkelige Rygter om, hvad Tevandet havde indeholdt, og hvad det havde til følge.

Byfoged v. Hadeln i Frederikssund fandt sig foranlediget til 1. Juni 1819 at afholde Forhør i Niels Rasmussens Gaard i Bybjærg,

hvor Ane lå syg. Dette Forhør blev efterfulgt af mange flere og førte til mærkelige Resultater.

Ane fortalte nemlig, at Dagen før hun efter Konfirmationen skulde til Alters, havde Barbara sagt til hende, at naar hun komnicede, skulde hun lære, hvad Vor Herre havde lært. Her skulde hun med et Tørklæde tørre sig om Munden og uden at nyde Brødet og borttage det¹. Hun havde fortalt dette til Faderen, som i Anledning af Konfirmationen var kommet til Øen, men han havde forbudt hende at gøre det.

Efter Kommunikationen havde Barbara spurgt hende, hvor mange der havde udtaget brødet uden at nyde det, hvortil hun havde svaret, at hun ikke havde set nogen gøre det og heller ikke selv havde gjort det. Hvortil Barbara saa havde svaret, at derfor vilde hun engang ske en ulykke. Senere var der ikke talt mere om den Sag.

Yderligere fortalte Ane, at da hun første Pinsedag var hos Thygesens for at få Skudsmaalet og Koppeattesten, havde Barbara budt hende på Tevand af en sort Potte, efter tilsyneladende eller virkeligt selv havde drukket deraf. Tevandet var uden Mælk, men meget sødt. Hun havde drukket deraf to Gange uden at mærke noget tykt deri, men tredje Gang var det så bittert, at hun ikke vilde mere, hvorfor Barbara kom Mælk deri og sagde, at hun havde godt af det. Hun drak det da paa lidt nær, der så ud som Grums, hvilket Barbara slog hen paa Gulvet, sigende, det var Tegrumset.

Da hun ikke kunne faa Skudsmaalet og Koppeattesten den Dag, havde Barbara bestilt hende til at komme næste Dag, tilføjende, at naar hun næste Søndag havde været til Alters, kunde hun komme igen og hente noget tøj, som var blevet tilbage. Men da talte denne ikke om at tage brødet ud af Munden.

Paa hjemvejen til Bybjærg fik hun ondt og kastede op, og i det

¹ Undladelse af at nyde brødet anføres allerede i Sprengers Malleus Maleficarum (1489), Heksehammeren, som bevis paa at være en Heks.

opkastede var der grønne og røde Traade, lidt efter gentog det sig og da var der hvide Traade deri. Da hun var kommet hjem, kastede hun atter op, og da var der Skindlapper deri og derefter var Opkastningerne vedblevet. Og der havde i dem været Skindlapper, Stumper af graat Papir m.m., samtidigt havde hun Kulde og Hede over sig, og Lemmerne rystede.

Hvad hun nød havde hun stadig kastet op indtil næste Dags Eftermiddag, da hendes Madmoder havde givet hende noget Mælk, som gjorde hende godt, og siden havde hun ikke kastet op, men Kulde og Hede var vedblevet. Hun bemærkede, at hun ikke havde mærket, at der ikke var nogen Ting i Tevandet, som hun havde opbrækket, og andet end Tevand og et stykke Smørrebrød, havde hun ikke nydt hos Thygesens. Inden hun gik derfra, havde Barbara foræret hende fem gamle Tolvskillingesedler, med paalæg om at gemme dem, saa blev de nok gode igen. De to af disse var saa daarlige, at de ikke kunde hænge sammen, hvorfor hun kastede dem bort, de øvrige havde hun endnu.

Under Forhøret hos Niels Rasmussens klagede hun over Smerter i Underlivet, stødte stadigt op og havde flere Gange voldsomme Opkastninger, og fik derved tre Stumper graat papir op, der ligesom de tidligere opkastede Sager blev taget i forvaring.

Afhøring af Barbara

Barbara Nielsdatter blev saa afhørt, og sagde sig at være paa fjerde Snes Aar, men sin Faders og Moders Navne huskede hun ikke mere, heller ikke bestemt hvor hun var konfirmeret¹. Hun var født i Vindinge ved Roskilde, men havde i over 30 Aar været paa Ovrø.

Hun erklærede bestemt, at der havde været Mælk, men ikke Sukker i Tevandet, at de alle drak af samme sorte Potte, og at hun ikke havde overtalt Ane til at drikke eller bestilt hende til at

¹ Hun var Datter af Niels Andersen og Ane Christensdatter, døbt i Vindinge 12. Jan. 1755, død 5. Febr. 1834 paa Ovrø. Hun var saaledes i 1819 kun 64 aar - Jens Thygesen var søn af Thyge Jensen, døbt 15. Jan. 1753 paa Ovrø og død der 5. Jan. 1829.

komme igen næste Dag, heller ikke havde hun sagt noget om at gemme de fem Sedler.

Da Ane blev konfirmeret, var Faderen ikke paa Ovrø. Før Altergangen havde hun sagt til Ane: *"Lad mig se du bær dig skikkelig ad som andre"*. At hun skulde have sagt noget til hende om ikke at nyde brødet, benægtede hun bestemt, heller ikke havde hun sagt, at hun vilde lære hende det, som Vor Herre havde lært hende, hvad hun ikke kunde sige, da hun ikke havde lært andet, end andre havde lært; i Anes Sygdom nægtede hun at være skyldig.

Ane fastholdt over for Barbara sin Forklaring, skønt Politimesteren foreholdt hende, at hun kunde dø, og ved den af hende afgivne Forklaring bevirke Barbaras Død.

Sagens videre Forløb

Paa grund af Omstændighederne blev Barbara belagt med Arrest og Husundersøgelse foretaget hos hende, uden man fandt noget mistænkeligt, tillige blev Distriktslæge Rauchmaul i Roskilde tilskrevet om at tage Ane under Behandling. Læge syntes saaledes ikke hidtil at have været tilkaldt.

At det her har drejet sig om et typisk hysterisk Anfald hos Ane, er utvivlsomt, men hvad Aarsag der har været til dettes pludselige Optræden, giver Forhørerne intet Holdepunkt for. Dets Forløb var ogsaa typisk, baade ved sine sjælelige og legemlige Symptomer.

Ikke mindst ved en Række Løgne, stadigt nye, for at dække over Manglerne ved de foregaaende, og ved stadigt nye beskyldninger mod Barbara, men at følge Forhørerne i Enkeltheder vilde være alt for trættende og lidet lønnende, et Udtog maa være nok.

Detaljer i Retssagen

Da der gik hen ved en Maaned mellem Anes Besøg og det sidste Forhør, er det ikke saa underligt, at der mellem den Anklagede

og Vidnerne kunde være Uenighed om, hvor vidt der havde været Sukker eller ikke i Tevandet, og om det i saa Fald havde været Sukkerklumper, som Ane senere paastod. Om Thygesen hele Tiden havde været til Stede, eller var gaaet ud af Stuen og kommet ind igen. Om der havde været Krog paa Døren eller ikke. Om Tekrumset var kastet på Gulvet og nyt Vand skænket paa den sorte Potte. Og, som Ane senere paastod, om Babarra havde taget nogle Brød, som tilhørte en anden Mand, eller om det var hendes egne. Og endelig om Ane havde taget Huetøjet af og bedt om en Kam til at kæmme sig med, det var i hvert Fald ikke sket paa den Tid, da Tevandet stod i Stuen. Hvad der for saa vidt kunde have Betydning, som Ane senere ogsaa opbrækkede Papirstumper omviklede med Haar.

Om alle disse og flere andre uvedkommende Omstændigheder tales og spørges der vidt og bredt i Forhørene, men ikke engang Beskyldningen for Tyveri af Brødene kunde bevises.

I den Maaned Ane havde ligget syg i Bybjærg, havde hun aabenbart været Genstand for den lille Ovrøs ca. 500 indbyggers interesse, derfor taler det ret store Antal Vidner, som efterhaanden havde set hende, og derfor maatte afgive Forklaringer, af hvilke man ikke bliver meget klogere. Og som det sædvanlig gaar, voksede Rygterne om de mærkelige Ting, hun opkastede, og blev endogsaa til Museunger, hvad Ane dog under et senere Forhør selv benægtede var rigtigt.

Efterhaanden filtrede Ane sig ind i et Væv af Modsigelser og Usandheder, da det blev oplyst at Faderen slet ikke havde været paa Øen ved Konfirmationen, men først ved Altergangen, og at han ikke huskede, at Datteren før denne havde talt til ham om Barbaras Forbud mod at synke Brødet. Ane erklærede, at det huskede hun heller ikke, men at, da Barbara troede, at hun havde gjort det, havde denne truet hende med, at hun engang vilde ske en ulykke.

Ligeledes da Ane under et senere forhør havde forklaret, at der

var Sukkerklumper i Tevandet, og blev spurgt, hvorfor hun ikke havde talt derom ved første Forhør, erklærede hun, at det havde Barbara ogsaa forbudt hende at tale om, og desuden at Barbara havde sagt til hende, at hvis hun skulde blive syg, maatte hun ikke sige til nogen, at hun havde faaet noget hos hende, saa skulde hun blive et ulykkelig Menneske. Og da Ane saa spurgte hende: *"Jeg dør vel ikke deraf?"*, havde Barbara svaret enten: *"Nej, du dør vel ikke"*, eller ogsaa: *"Jeg kan ikke vide det!"*.

I de første Forhør er der heller intet anført om, at Barbara havde læst i en Bog, mens Ane drak Tevandet, det maa ogsaa være en senere Opfindelse af Ane og af hende sat i Gang. Den kommer først frem i et Tingsvidne, som Aktor lod optage 20. Oktober i Holbæk, hvor Ane da opholdt sig i Faderens Hjem. Og i det kommer ogsaa første Gang frem en beskyldning mod Barbara for at være en Heks, som Aktor straks greb og lod Vidnerne afhøre om. Ane selv erklærede, at Barbara over hele Ovrø ansaas for at være en Heks, en Udtalelse, som dog ikke et eneste af Vidnerne bekræftede. Men Ane erklærede, at det ikke var hende bekendt, at Barbara med kunster skulde have skadet Folk eller Kreaturer, heller ikke vidste hun, om Babara havde lært saadanne kunster af Bøger, eller ejede Bøger. Men mens hun drak Tevandet, havde Babara læst i en Bog, som hun dog ikke vidste hvad indeholdt, og en Aften, da hun lå vaagen, havde hun set, at Barbara lod Sol-det gaa rundt for at opdage noget hende frastjaalet Gods.

Over for alle disse Beskyldninger tog Barbara til Genmæle og benægtede dem alle bestemt, og Vidnernes Forklaringer bekræftede dem ikke paa noget Punkt, ingen af disse udtalte noget nedsættende om Barbara, som snarere syntes at have villet hjælpe. Men at der under en saa langstrakt Vidneførsel med smaa dagligdags Begivenheder, der laa langt tilbage i Tiden, fremkom adskillige indbyrdes Modsigelser og Uoverensstemmelser, er som sagt let forstaaeligt, mindre, at Politimesteren synes at have lagt større Vægt herpaa.

Særlig for Barbaras og hendes Mands Vedkommende, hvis

ganske vist vaklende Forklaringer han aabenbart har tillagt en ganske urimelig Betydning. Trods Defensors Forlangende om at sætte Barbara paa fri Fod mod Kaution, holdt man hende i Arrest til 20. November, Altsaa et halvt Aar.

Det er ikke alene dette Væv af ugrundede Beskyldninger og Løgne mod en Person, som intet Ondt synes at have gjort, der viser Ane som den udprægede Hysteriker. De legemelige Symptomer, saaledes som vi nu kender dem som karakteristiske for de hysteriske, var lige saa udprægede. Opkastningerne og alt hvad dermed fulgte, er allerede omtalte. Ubemærket maa det være lykkedes hende at synke eller blande i Opkastningerne, hvad hun havde ved haanden, Traade fra Sytøjet, Indpakkingspapir til dette, de to iturevne Tolvskillingssedler m.m. Selv under det første Forhør lykkedes det jo Ane at kaste tre Stumper Papir op, skønt man skulde synes, at hun maa have været under skarp iagttagelse.

Under dette første Forhør havde hun dog kunnet give en sammenhængende Forklaring, men under det næste Forhør, som først fandt Sted på Ovrø 26. Juni, faldt det vanskeligere. Et af Vidnerne fortalte da, at Ane efter det første Forhør var blevet ganske skæv i Skuldrene, saa et højre stod tilbage, og Underlivet var indfaldet, men det havde igen forandret sig, dog var hun vedblevet at være lidt skæv i venstre Side, saa hun i denne Side var indfaldet og Hoftens stod noget ud. Og til et andet Vidne havde Ane udtalt, at der var noget, som stod hende i Maven. Hun kunde mærke noget levende som jog omkring, og undertiden kunde hun mærke ligesom en Spids op i Halsen¹.

Forhøret sluttede Politimesteren med at lade indføre, at Ane under det adskillige Gange blev angrebet af særdeles voldsomme Konvulsioner og Brækninger, dog uden at faa noget op, og hun i venstre Side var meget skæv, at siden eller Underlivet var meget indfaldet og at venstre Hofte stod langt ud. Hun kunde i kort Tid, førend de voldsomme Konvulsioner angreb hende, tale noget,

1 Det nu kendte Symtom Globus hystericus.

dog næsten uforstaaeligt, men ved Forhørets Slutning var hun i en saadan Tilstand, at hun ikke kunde afgive nogen Forklaring.

Om nu Distriktslæge Rauchmaul er naaet til Ovrø og har taget Ane under Behandling, vides ikke, erklæring fra ham foreligger ikke. I begyndelsen af Juli var hun i Faderens Hjem i Holbæk og under Stiftsfysikus Guldbrands Behandling, det viser en Erklæring fra ham 13. Juli til Amtet. Den viser ogsaa hvor uforstaaende Datidens Læger, selv en af de mere fremragende, stod over for de hysteriske Lidelser. Thi skønt han endnu ikke ser sig i Stand til at angive den egentlige Hovedaarsag til Sygdommen, saa synes det dog ikke usandsynligt, ifølge de sig under Sygdommen ytrende Symptomer, samt de efter Forhørets oplyste Data, at Pigen Ane Hansdatter muligens kan være bibragt Bly sukker (det er vel de meget problematiske Sukkerstumper der sigtets til!). Men da der ligeledes ved Lidelsen af Bændelorm kan vise sig lignende Symptomer, turde han ikke anse ovenstaaende Formening for aldeles tilforladelig. Ja, han betragtede enddog Sygdommen for så alvorlig, at han ansaa det for nødvendigt, hvis hun ved døden skulde afgaa, at en lovformelig Obduktionsforretning da blev afholdt.

Under Opholdet i Faderens Hjem og Guldbrands Behandling maa Anes Helbredstilstand dog vist snart have bedret sig. Faderen erklærede nok ved Tingsvidnet 22. Oktober, at hun af og til havde brækket sig, men intet faaet op, og mælet havde hun i hvert Fald faaet igen inden den Dag, thi da svarede Ane klart og tydeligt paa de 24 Spørgsmål, som Aktor havde forlangt Tingsvidnet optaget om. Der er da hverken Tale om Opkastninger eller Kramper, og dermed gaar Ane fri og frank ud af Sagen.

Barbara paa fri Fod og Votering af Sagen

Efter at Barbara endelig 20. November var kommet på fri Fod, gik Aaret ud med at veksle Indlæg mellem Aktor og Defensor. Og inden Dom endelig skulde afsiges, udbad Amtmanden sig en Udtagelse fra Sundhedskollegiet, der 8. Januar 1820 afgav den meget forsigtige Erklæring, at det var enigt med Fysicus Guldbrand i, at de forhaandenværende Symptomer ej giver

bestemt Resultat om Hovedaarsagen til Pigens Sygdom. Men at det ej er antageligt, at de nuværende af Guldbrand anførte Sygdomstilfælde¹ kan hidrøre fra de opbrækkede Papirstumper eller Stykker Skind og Haar, og at det er usandsynligt, at disse har været i Tevandet, eller de har ligget i Maven fra 1. Juni til 10. eller 21. Juni, inden de ved Brækning opkastedes.

Dommen

Endelig 2. Febr. 1820 faldt Dommen:

Efter Amtets Ordre af 7. Aug. 1819 er Barbara Nielsdatter, Indsider paa Ovrø Jens Thygesens Hustru, under nærværende Sag af Stiftsskriver Bing i Roskilde som officiel Aktor tiltalt for, at hun formentlig skal have indgivet Ane Hansdatter saadanne skadelige Ting, der har foraarsaget en hende paakommende Sygdom. Tiltalte kan ikke efter denne i sig selv besynderlige Sags Omstændigheder ved de under samme fremkomne Oplysninger imod hendes bestemte Benægtelser, antages juridice overbevist at have gjort sig skyldig i det, hvorfor hun saaledes er tiltalt, hvis Aarsag hun ej heller herfor kan straffes, men ved de i Sagen optagne Forhør, især med Hensyn til Tiltaltes og hendes Mands særdeles ustadige eller vaklende Dispositioner, synes at være fremkommet nogen Mistanke om hende, hvilket synes at bevirke, at hun tilpligtes at udrede alle af Sagen flydende Omkostninger, hvoriblandt o. s. v.

Thi kendes for Ret: Tiltalte Barbara Nielsdatter, Indsider af Ovrø Jens Thygesens hustru, bør for Aktors Tiltale under denne Sag fri at være, dog saaledes, at hun betaler alle af Sagen, hendes Arrest og Forplejning lovligen flydende Omkostninger.

Til Prokurator Lytzhøft i Udesundby i Salarium 10 Rdl., til subsidær Aktor Prokurator Peetz i Holbæk 3 Rdl. og til subsidær Defensor Prokurator Næstved sammesteds 2 Rdl., alt i Sølv.

¹ Der maa vel have foreligget en senere, nu ukendt, mere indgaaende Sygehistorie fra Guldbrand end den ovenfor omtalte.

Kommentarer af K. Carøe i 1919

Set med vor Tids Øjne maa denne Dom kaldes for i højeste Grad uretfærdig. Jo mere man beskæftiger sig med de mange og ret lange Forhørs i alt det væsentlige ret ligegyldige Spørgsmaal og Svar, desto mere forbavses man over, at den eneste virkelige skyldige og Ophavsmanden til den hele Staahej, Ane Hansdatter, ikke underkastes mere end de to første Forhør, og i det sidste af disse var hun jo endda ude af Stand til at give nogen fornuftig Forklaring. Fra det Øjeblik, hun er sluppet uden for v. Hadelns Retskreds, synes hun ikke at have eksisteret for ham. Selv ikke da det i Holbæk optagne Tingsvidne yderligere afslører hendes usandfærdige og i sammenligning med de andre Vidners langt mere modsigende Forklaringer, finder Politimesteren Anledning til at komme til Bunds i Sagen ved nyt Forhør af Ane.

Den lille Tvivl om hendes Sanddruhed, som han lader skimte igennem ved Slutningen af det første Forhør, er straks som blæst bort, og gennem alle de øvrige Forhør gaar kun Bestræbelser for at ramme Barbara som den eneste skyldige. Der synes at have skullet være god Vilje til at tillægge de enkelte vaklende Forklaringer og Modsigelser hun gør sig skyldig i, nogen som helst Betydning for Sagens Kærnepunkt: Har Barbara givet Ane noget at drikke, der har kunnet fremkalde dennes mærkelige Sygdom, og hvad har dette været? Men om dette Punkt indeholder Forhørene intet, og absolut intet Forsøg paa at klare dette væsentlige Punkt.

Og en haard Dom maa det ogsaa siges at have været, efter et halvt Aars uforskyldt Arrest, ikke alene at dømmes til at betale sit Ophold i denne, men desuden at betale 15 RDL. i Sølv, en paa den Tid for Aftægtfolk stor Sum. Dommens Præmisses tyder da heller ikke paa nogen helt god Samvittighed hos den, der har afsagt den.

Men saa maa det paa den anden Side erindres, at for 100 Aar siden stod man endnu ganske uforstaaende over for Sygdomsbilledet Hysteri, saaledes som det nu foreligger klart belyst, navnlig

ved Charcots Undersøgelser. Hvor uforstaaende fremgaar tydeligt af Fysicus Guldbrands Udtalelse, til dels ogsaa af dette Kollegiums altid forsigtige og nøgterne Overvejelser. Derfor maa man ogsaa være forsigtig med at fælde en alt for kategorisk Dom over Dommen, den kunde ellers let blive næsten lige saa uretfærdig, som denne var.

Der er i denne Sag et enkelt Moment, som vel ikke kom særligt stærkt frem under Forhørene, men som vistnok for Beboerne paa en lille afsides Ø, hvor gammel Overtro holder sig endnu længere end paa Fastlandet, har spillet en større Rolle, end det ser ud til. Det er Beskyldningen for Hekseri, som fører Tanken atter over 100 Aar tilbage i Tiden.

At det er Ane der har fundet paa Beskyldningen, da hun maatte finde paa en ny, og fremsat den for Aktor, er næppe tvivlsomt. Og ganske karakteristisk for Tiden er, at Aktor tillægger den Betydning, nu vilde der vel næppe blive optaget Tingsvidne herom. Ingen støttede ganske vist Ane i denne Beskyldning, og selv udtalte hun sig forsigtig herom, da hun skulde staa ved hendes Ord. Men mon der ikke skulle have været lidt mere Tro derpaa, end Forhørerne viser? Hvorledes skulde egentlig Øens Beboere forklare Tevandets mærkelige Virkninger anderledes?

Endnu i det 19. Aarhundredes Begyndelse høres Efterdønningerne af de store Hekseprocesser, og endnu i vort Aarhundredes Begyndelse hører der paa Landet ikke saa meget til, at en gammel Bondekone kan faa Ord for at være Heks, naar hun kan lidt mere end sit Fadervor, hvad Barbara jo rigtignok erklærede, at hun ikke kunde. Var det sket knapt 150 Aar længere tilbage i Tiden, som for 100 Aar skete paa Ovrø for Barbara Nielsdatter, ja, da kunde det let være gaaet denne adskilliget værre ved hine Tidens Domstole, end det nu gik hende ved Jægerspris Birk (2.b.)

Om retssagen mod Barbara og hendes hævn derefter, samt beretninger om hendes færden paa Øen fortalt af folk paa Ovrø

Nu plejede folk jo gerne at agte sig for Barbara og lade hende om hendes. Men denne historie den kom alligevel øvrigheden for øre, hvem der så ellers havde meldt hende. Og så blev hun jo indstævnet for retten i Frederikssund.

Der kom hun så i forhør. Men hun holdt sig lige så stiv, og dommeren kunne ikke få hende til at bekende.

Karens (1.a) far havde selv været med i Frederikssund, for han var en af dem, der skulle vidne, og han stod i retten og så og hørte det alt sammen. Men Barbara blev vred over det han vidnede, og så ville hun hævne sig på ham.

Gamle Karen sagde, at faderen altid havde været sådan halvejs vantro - men nu fik han troen i hænde. For en dag da han kom kørende der forbi hvor Barbara boede, står hun udenfor på vejen. Da hun ser hvem det er der kommer, så skriver hun noget med en kæp i sandet - og lige da han når det sted, så styrter hesten for ham.

Så kunne han jo selv se, at det var sandhed, hvad folk sagde om Barbara. Og fra den tid varede han sig for at komme i vejen for hende.

Men selv om han var færdig med Barbara, så var Barbara ikke færdig med ham - sagde gamle Karen.

For et år havde de haft så mange ællinger gående nede i Børret hos Karens forældre. Og så en dag kommer Barbara forbi og står og ser på dem og tæller dem - og det må man ikke! Siden gik ællingerne da også og brækkede benene og døde hver evige en.

Barbara og ålefiskeriet

Rigtig velkommen har Barbara sagtens ikke været, når hun kom omkring, men hun var ellers ikke bange for at give en håndsrækning ved arbejdet. Karen havde da hørt - for det lå længere tilbage end hun kunne huske - at når de fiskede med glib (et kasseformet net), så var Barbara gerne med, skønt hun allerede dengang må have været noget til års. Og det var altid hende der fangede flest ål.

Det undredes de jo noget over, og så engang var der en der tog mod til sig og spurgte, hvordan det kunne gå til, at hun altid havde bedre held med sig end de andre. Og for en gangs skyld var Barbara, sært nok, villig til at give besked. Det kom sig af, sagde hun, at hun altid puttede en lille sort hund ned i gliben og lod den trille rundt dernede, før de gik ud i fjorden - så skulle ålene nok komme.

Karen troede nu ikke der var nogen af de andre, der havde prøvet at gøre det samme. Man skal jo helst ikke indlade sig på den slags kunster, og det havde såmænd heller ikke hjulpet noget, om de havde gjort det. For det rimeligste er vel, at Barbara også havde læst noget over gliben - det har hun jo bare ikke villet ud med.

Barbara og færgemanden

Da Barbara var blevet gammel og aflægs, flyttede hun i huset hos færgemandens. De skulle ikke have været helt glade ved at tage imod hende; men de turde nok ikke andet.

For Lars Færgemand - den gamle færgemand, som Karen kaldte ham, skønt han den gang vel har været ung endnu - han var sin kones tredje mand. Og folk fortalte, at da hendes første mand var druknet, og hun kort efter giftede sig igen - for hun måtte jo have en mand, hvis hun ville beholde Færgestedet - da sagde Barbara til hende: "Ham får du nok heller ikke lov at beholde!" For Barbara havde allerede dengang villet flytte ned til Færgemandens, men havde fået nej! Og derfor var hun vred.

Det gik da også som Barbara havde spået. Den anden mand døde nogen tid efter; men om han også druknede, det ved jeg ikke.

Da så enken giftede sig med Lars, kom Barbara igen og forlangte at komme i huset hos dem. Og denne gang ville hun ikke have nej. *"Om du ellers vil beholde ham, du nu har!"* havde hun sagt. Og så blev det som hun ville.

Dorthes Karen mente, at både Barbara og hendes mand på deres gamle dage havde boet nede hos færgemandens.

Hun fortalte, at nede i færgemandens have der hang der i et af træerne en gammel kobberkedel, og om aftenen så dansede Barbara og hendes mand rundt om den og slog på den med deres kæppe, så det skraldrede, og så sang de:

*Hejsasa, vor far!
Hopsasa, vor mor!*

Og så kom der myldrende lige så tykt med skrubtudser - det var alle djævlene, der kom og ville være med. Men gamle Karen kendte ikke noget til den historie

Karen og Barbara

Men Barbara kunne gamle Karen godt huske. Hun havde både set hende og snakket med hende, for de i Børret var jo naboer til færgemandens.

Karen fortalte, at når hun om aftenen skulle ud og flytte fårene, havde hun tit og ofte set Barbaras "grå lam" ligge omme bag gærden ved færgemandens have. Men hun havde holdt sig derfra og bedt sit fadervor. For hvad det var, det kunne enhver jo vide Jeg vidste det nu ikke - sagde Karen; men derfor var det netop dobbelt spændende og uhyggeligt. Barbara kunne ellers godt lide Karen, og engang hun snakkede med hende, ønskede hun hende et langt liv.

Det var Karen nu ikke så glad for. Hun var ræd for, at det var en slags spådom og hun syntes, det varslede ilde, at Barbara havde undladt at ønske hende helsen og lykke. For det var da strengt, om hun skulle leve så længe, at hun ikke duede til nogenting og måske til sidst var helt hjælpeløs og kun lå andre til byrde.

Det havde Karen nu ikke behøvet at frygte for; hun var kun fyldt 66 da hun døde. Da havde hun været hos os i 16 år og havde været barnepige for os alle 6 søskende.

Barbaras død

Hvordan Barbara havde set ud, kunne Karen ikke sådan beskrive; men ren havde hun ikke været. Hun havde været sengeliggende et stykke tid, før hun døde, og hun tålte ikke, at de vaskede hende. Da hun skulle ligklædes, var hun næsten ikke til at røre ved for alle de lus, hun havde på sig. Hun var meget mager, og i den dybe halsgrube sad der så fuldt med lus, at de måtte rage dem ud med en pind.

Karen havde set varsel for Barbaras død. Hun havde vel været en tøs på en 10 år dengang, da hun en vinterdag sådan henad mørkningen havde været ude at se efter fårene og var kommet op på skrænten ved Børrekrat. Og så lige med ét ser hun, at der kommer to sorte ravne flyvende. De kredser rundt et par gange henne over færgemandens, og så farer de lige lukt ned gennem skorstenen.

Hun blev så ræd at hun rent glemte fårene, hun bare rendte, alt hvad hun kunne, for at komme hjem. Og da hun fortalte, hvad hun havde set, så sagde hendes moder: *"Nu har Barbara ikke langt igen!"*

Barbaras endeligt

Det var den 21 årige Ole Tømmermand (1.b), der boede i det lille hus øst for kirkegården, der skulle lave kisten efter heksen Barbaras død i år 1834.

Her er beskrevet noget ejendommeligt: *"Men det var helt underligt, for hele tiden i mørkningen, så var der en lille sort hund der stod og gøede ved gavlen af Ole Tømmermands hus, og ville ikke lade sig jage væk!" (1.a).*

Ole havde arbejdede på kisten til sidst på dagen på andendagen. Den efterfølgende nat vågnede han ved en hamren og banken ude i værkstedet. Han tog det som et udtryk for, at kisten skulle laves her og nu og sagde: *"Jeg kommer nu, Barbara!"*, tog mod til sig, stod op og gik ud for at færdiggøre kisten (1.c). Da han kom ud i værkstedet hørte støjen op - men henne ved den ufærdige kiste kunne han tydeligt skimte noget hvidt, der dog forsvandt, efter han stille havde bedt sit fadervor og sagt: *"Vær du kun rolig Barbara - kisten skal nok blive færdig i rette tid!" (1.a).*

Det var ved fastelavn det skete, og ved påsketider bar de Barbara til graven. Og da fløj de to sorte ravne efter kisten (1.a).

Hendes begravelse var problematisk og dramatisk. Da hun var heks kunne det ikke lade sig gøre at tage kisten ind i kirken, bare det at tage den ind gennem porten til kirkegården var bandlyst. Man løste problemet ved at lempe kisten ind over kirkemuren bagerst på kirkegården (1.c), og begrave hende lige inden for den nordøstre kirkegårdsmur (1.a).

Da man skulle sætte hende i jorden var graven rendt halvfuld med vand og mudder, i mudderet hoppede og sprang det med skrubbtudser (1.a).

Da der efter nogle år voksede et selvsæt træ op på hendes gravsted, blev det af nogle opfattet som Vorherres måde at fortælle befolkningen, at hun alligevel ikke havde været en heks - det skulle være det lindetræ der står i det nordøstlige hjørne af kirkegården den dag i dag (1.c).

Efter begravelsen samledes følget til spisning nede hos færgemandens (hvor Barbara med trusler skulle have tvunget sig ind

at bo sine sidste dage). Der var nok mere glæde end sorg ved dette begravelsesgilde. Da folk havde spist og drukket, tog spillemændene sin fiol og spillede op til dans - og de dansede til langt ud på natten (1.a).

Yderligere oplysninger om Barbara

Hvem var denne person, der havde fået prædikatet at være en heks og delvis været udstødt af befolkningen? Man har omtalt hende gennem flere generationer og selv i nutiden kender folk på øen til mystikken om folks opfattelse af hendes "hekserier".

Barbara (Barbra) Nielsdatter (1755-1834)

Kirkebogen på Orø:

Død: 5. februar 1834, 82 år gammel.

Begravet: 9. februar.

Opholdssted: ...ulæseligt!... gårdmand Jens Thygesen Næsby.

Fødested: "Skulle være født i Vindinge syd for Roskilde".

Folketællinger på Orø:

1787: Ikke registreret

1801: Registreret

1834: Ikke registreret

Fra folketællingen Orø år 1801:

Boende: Næsby

Navn: Barbra Nielsdatter

Alder: 47 år (dvs. født år 1755)

Hvad er hver person i familien: Jens kone

Hvor ofte i ægte- eller enkestand: Flere ægteskaber

Næringsvej eller hvad leve af: Gaardmandsenke

Ifølge Kirkebogen er Jens og Barbara ikke blevet viet på Orø i perioden 1787 til 1813. Måske har de været tilflyttere til Orø, da Jens Thygesen ikke optræder i andre sammenhænge i perioden?

Folketællingen Vindinge ved Roskilde år 1787:

Her optræder kun én med navnet Barbra - Barbra Nielsdatter, 32 år ugift tjenestepige. Dvs. født i år 1755.

Kirkebogen i Vindinge:

Barbara Nielsdatter af Vindinge blev viet i Vindinge kirke til Jens Thygesen af Holbæk år 1788, Barbara var da 33 år.

Dvs. de var tilflyttere til Orø og Barbara har haft ægteskab før vielsen til Jens Thygesen inden for et år - men teksten i kirkebogen er ulæselig netop i denne periode.

En kronologisk oversigt over Barbra Nielsdatters tilværelse ifølge ovenstående oplysninger

Barbara (Brabra) Nielsdatter er født i landsbyen Vindinge syd for Roskilde år 1755.

Ved folketællingen år 1787 bor hun i Vindinge med betegnelsen ugift, 32 år gammel.

I 1788 bliver hun i en alder af 33 år i Vindinge kirke viet til en Jens Thygesen fra Holbæk.

Ved folketællingen år 1801 bor hun i Næsby på Orø - 47 år gammel - beskrevet som gårdejer Jens Thygesens kone, samtidig er her beskrevet, at hun ernærede sig som gårdmandsenke og havde været gift flere gange.

Da hun ernærede sig som gårdmandsenke kunne det tyde på, at hendes mand Jens Thygesen var afgang ved døden - til trods for hun var beskrevet som Jens kone. Under retssagen mod Barbara skulle Jens leve på tidspunktet - da han skulle være død 1829. Det kan ikke afklares, da nogle sider i kirkebogen på Orø er ulæselige.

Oplysningen om flere ægteskaber må betyde, hun har været i et andet ægteskab inden hun blev gift med Jens Thygesen år 1788 i Vindinge - et kortvarigt ægteskab, da hun ved folketællingen året

før havde betegnelsen ugift og ikke enke. Det kan ikke afklares, da teksten i kirkebogen er ulæselig.

Måske betegnelsen ugift også kan tolkes, som ikke at være i ægteskab på tidspunktet. Så kan der have været tale om tidligere ægteskaber - hvilket er sandsynligt - hendes alder taget i betragtning. Desværre er kirkebogen i Vindinge også her ulæselig i perioden.

Om Barbara havde haft børn kunne ikke afklares.

Barbara har altså været 47 år eller lidt yngre, da hun og Jens kom til Orø (Ifølge oplysninger under retssagen mod Barbara, skulle Jens Thygesen være født på Orø - men da han blev viet til Barbara i Vindinge år 1788, er han i Kirkebogen blevet beskrevet som værende fra Holbæk).

Ifølge Kirkebogen på Orø døde Barbara 5. februar 1834, 82 år gammel og blev begravet 9. februar.

Bemærkninger

I materialet her er der flere beboere på øen tilbage i tiden, der har pådraget sig den tvivlsomme ære i folkesnakken, at have egenskaber man skulle være sig for (1.a samt 1.g). I en tid hvor mystik og overtro var en del af hverdagen, skulle der givetvis kun få tilfældige hændelser til for at få folk til at fortolke og forstærke opfattelsen af, at en person havde overnaturlige evner - og dermed kunne praktisere onde gerninger.

Barbara (og måske Jens) var tilflytter til Orø omkring år 1800, kort tid efter "Bondens frigørelse".

Stavnsbåndet var ophævet i år 1788, hvorefter bønderne nu kunne rejse frit omkring i landet. Det var noget nyt, og de (hun) blev derfor sikkert opfattet som værende "lidt anderledes" af de fastboende på øen, og dermed mere disponeret for at kunne være i besiddelse af "specielle egenskaber".

Det vil være lidt vanskeligt at forestille sig en person, hvis slægt har boet generationer på Orø, skulle kunne komme i uføre og blive opfattet som en heks, i det omfang som det skete for Barbara. De gamle Orøslægter var indgiftet i hinanden i et fællesskab, der skabte et godt socialt sammenhold.

Kildemateriale

1. Beboere på Orø
 - a. Uddrag af bogen - "Sagn og minder fra Ourø og Hornsherred"
Af Inger Varder - født 9. januar 1880.
C.A. Reitzels Forlag 1952 – Biblioteks nr. 39.43.
Inger Varder (dåbsefternavn Petersen), datter af sognepræst Tellef Gottfred Petersen, præst på Orø 1873-1893.
Familien fik – med kgl. bevilling i 1902 – ret til at føre familienavnet Varder, efter det gamle stednavn Warthærø for Orø - iflg. Valdemar II´s Jordebog på 1200 tallet.
 - b. Ellen Noppenau (1927-)
 - c. Laurits P. Larsen (1897-1984)
 2. a. Danmarks Folkesagn bind I-III. 1843-60
Just Matthias Thiele.
- b. Fra Frederiksborg Amt
Aarbog for 1919
Hekseri eller Hysteri paa Ovrø for 100 Aar siden
Af K. Carøe
Udgivet af Frederiksborg Amts Historiske Samfund
C. Nordlundes Bogtrykkeri Hillerød 1919.

FLERE
Historier fra
ORØ

TYVEN I KIRKEMUREN *fortalt af Ole Nielsen*

NISSERNE PÅ ORØ *fortalt af Ole Nielsen*

MÅGEÆGGENE *fortalt af Ole Nielsen*

SÆLSOMME HISTORIER OG MYTER *samlet af Holger F. Larsen*

HEKSEN BARBARA *ved Holger F. Larsen*

ORØ UNDER BESÆTTELSEN 1940-1945 *ved Karsten Wagener*

Turisthuset på Orø

Orø Havn

4305 Orø

Tlf. 61 73 08 70

info@oroe.dk

www.oroe.dk

[@oroedk](https://www.facebook.com/oroedk)

